

Adatok a Bácskába telepített bukovinai székely telepek egyházi és vallási életéhez

Csibi Krisztina

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Bevezetés

A 18. század második felében a Székelyföldről az erőszakos osztrák határőrszervezés következtében kivándorlási folyamat indult el, melynek első állomása Moldva volt. Az ide menekülő családok részére az 1780-as évek közepén a császár általános kegyelmet hirdetett, ugyanakkor a török fennhatóság alól osztrák kézre került Bukovina tartományba való áttelepedésüket ösztönözve jelentős kedvezményeket ígért (Sántha 1942: 28,30). Így jöttek létre magyar falvaik a soknemzetiségű régióban, Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva községek, melynek lakóit a magyar kormány 1941-ben a visszafoglalt délvidéki területre telepítette.

A népcsoport sajátos történetéről számos tudósítás, újságcikk, jelentés, leírás, tudományos igényű feldolgozás, szociográfiai jellegű kiadvány látott napvilágot (Gegő 1838; Jancsó 1938; Jernei 1851; Szádeczky 1908; Kis-Várday 1933; Oberding 1939; Mikecs 1989; Sántha 1942; Ősy Oberding 1967; Albert 1983; Csupor 1987; Sebestyén 1989; Talpassy 1945; Foki–Solymár–Szöts 2000). A Bukovinában élő székelyek végleges hazatelepítésének gondolata hosszú ideig foglalkoztatta a magyarországi közvéleményt. A 19. század második felében a népesség gyarapodásával a termőföld kevésnek bizonyult a megélhetés biztosításához, az elszegényedés miatt ismét nagyarányú elvándorlás indult Moldvába. Létszámukat a kolerajárványok tovább mérsékeltek. 1866-ban, az utolsó járvány hírére került a figyelem középpontjába a Kárpátokon túli magyar etnikai sziget (Vincze 2001: 143). A társadalmi hangulat alakítását László Mihály, istensegítsi születésű bölcsészdoktor, országgyűlési képviselő írásai is erőteljesen befolyásolták (László 1877, 1882). Az al-dunai telepítésnek egyik kezdeményezője volt (Sántha 1942: 86; Szöts 2015: 8). A megindult és egyre nagyobb méretű kivándorlás az első világháborúig, sőt azt követően is tovább folytatódott Erdélybe, Kanadába és Brazíliába (Oberding 1938).

A közel tizennégyezer lélekszámú, Bukovinában maradt magyar hazahozataláról, a telepítés előzményeiről, kiváltó okairól, a felmerült telepítési tervekről, a magyar kormányok politikájáról, földbirtokpolitikai kérdésekről, a mindennapi élet nehézségeiről A. Sajti Enikő, Vincze Gábor, V. Kápolnás Mária, Vincze Gábor, Valastyán Balázs és Papp Árpád publikációi szolgáltatnak adatokat (A. Sajti 1982, 1984, 1987, 2004, 2010; Vincze 2001, 2011; V. Kápolnás 1987, 1994; Valastyán 2013, 2014, 2019; Papp 2017).

Dr. Németh Kálmánnak, Józseffalva plébánosának döntő szerepe volt a telepítés előmozdításában. Az általa megírt és 1943-ban kiadott Százezer szív sikolt címet viselő krónikája sajátos szempontú, egészen közeli képet fest az 1930-as évektől kezdődően a bukovinai székelyek életéről, a hazatelepítés előkészítéséről, a józseffalvi plébános ebben betöltött szerepéről (Németh 1943). Az 1941 és 1944 közötti időszak egyházszervezeti vonatkozásaival, a székely telepeken folyó vallási élet újraindításának leírásával kapcsolatban elsősorban Merk Zsuzsa, a Kalocsai Érseki Levéltárban, illetve a Türr István Múzeum adattárában lévő dokumentumok alapján foglalta

össze a rendelkezésre álló adatokat (Merk 1993, 1996, 1997, 1998, 1999). Míg Seres Attila a Magyar Országos Levéltárban őrzött dokumentumokat adta közre, kiegészítve azokat az egyházi és világi személyek, mint Sebestény Antal⁵ esperes, Dr. Németh Kálmán plébános, Domokos Pál Péter tudós, etnográfus, történész, pedagógus, vagy Péter Gergely kántortanító telepítésben játszott szerepének megrajzolásával (Seres 2009). A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye a trianoni békediktátumot követő két részre szakadásáról, a katolikus egyházszervezet továbbéléséről az elcsatolt területen, majd az újjáépítési kísérletről az 1941 és 1944 közötti időszakban Lakatos Andor és Tóth Tamás munkái nyújtottak megfelelő fogódzót (Lakatos 2022; Tóth 2020, 2021.)

A bácskai telepítés egyházszervezeti vonatkozású adatainak feldolgozását elsősorban levéltári kutatómunkára alapoztam. A Tolna Megyei Levéltárban Bonyhádi Székely Múzeum név alatt 55 doboznyi dokumentumot őriznek, mely a Magyar Királyi Menekültügyi és Hazatelepítési Kormánybiztosság Újvidéki Kirendeltségének iratait tartalmazza. Az iratok között megtaláljuk a telepeken végzett egyházi szolgálatra vonatkozó adatokat, Dr. Németh Kálmán és Sebestény Antal plébánosok leveleit, a ferences és kapucinus szerzetesek kiadásaira, napi problémáikra rávilágító feljegyzéseket, a Kormánybiztosság által beszerzett vallási eszközök iratait, a bácskossuthfalvai református esperes tájékoztatóját, a szentmisék és istentiszteletek helyszínéről, körülményeiről beérkezett adatokat, illetve Bonczos Miklós jelentéseit, melyekből következtethetünk a telepek lelki gondozásának helyzetére is. A visszatért Délvidék az egyházszervezet kiépítését szorgalmazó érseki intézkedéseit, a telepeken végzett munka eredményeit követhetjük nyomon a Kalocsai Érseki Levéltár 1941–1944 közötti iratanyagából. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található Szabados Mihály telepítési előadó jelentései mellett megtaláljuk az istenáldási római katolikus lelkészség történetét bemutató, 127 oldalas, kéziratot kötet. A bajai Türr István Múzeum adattárában egyebek mellett Elekes Dénes istenségi plébános és Demse Péter andrásfalvi káplán visszaemlékezéseiből a közösség belső problémáiról, helyzetéről is képet kapunk. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára állományában az állami szervek, mint a Miniszterelnökség, a Belügyminisztérium, a Minisztertanács, a Külügyminisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium ide vonatkozó iratai mellett található a Szent István Társulat⁶ iratanyaga, amely jelen dolgozat szempontjából lényeges részletekre, a telepek egyházi célú épületeinek hiányára, a papi javadalmi földek és az egyházi alkalmazottak illetményföldjeinek kérdésére világít rá. A Ráday Levéltár anyagában néhány, a téma szempontjából releváns adatot tartalmazó irat szerepel, azonban ennél sokkal szemléletesebb leírást ad Bognóczy Géza, egykori andrásfalvi református lelkész önéletrajza, mely a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárába került, ugyancsak értékes, az ebben az időszakban készült, több száz fényképet tartalmazó archívuma, melyet a Wosinsky Mór Megyei Múzeum fotótárában őriznek.

⁵ Sebestény Antal esperes plébános nevét saját maga a levelezésekben következetesen Sebestény alakban használta, születési anyakönyvi kivonatán, hazatérési igazolványán, vasúti igazolványaiban így szerepelt. A bukovinai székelyekről szóló szakirodalomban és a köznyelvben is a Sebestyén változat terjedt.

⁶ A Szent László Társulat (1861–1948, 1995–) kezdetben Moldvában és Bukovinában működött, iskolákat, egyházközségeket szervezett, tanulni vágyó fiatalokat támogatott, tankönyveket, sajtótermékeket, hitéleti kiadványokat, felszereléseket juttatott a rászoruló közösségeknek (Magyar Katolikus Lexikon).

1. A terület

A vallási és etnikai szempontból is sokszínű terület kétharmada a trianoni békediktátum következményeképpen a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került.⁷ A korábbi érsekség 150 plébániájából 90, vagyis egyházszervezetének 60%-a, a híveinek pedig 70%-a a határon túlra került (Lakatos 2022: 462). Az 1923-as schematizmus adatai alapján a közel egymillió lakosság 70%-a volt római katolikus, 4,8%-a református vallású (Tóth 2020: 82). A Szentszék 1923-ban a Főegyházmegye elszakított területén létrehozta a Bácsi Apostoli Kormányzóságot. Élére Budanovich Lajos⁸ apostoli kormányzót nevezte ki, akit 1927-ben püspökké szentelt. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 1941 tavaszán újra egyesült és Gróf Zichy Gyula érsek Ijjas Józsefet bízta meg, hogy a két évtizedes Bácsi Apostoli Kormányzóság után a terület állapotát felmérje. Eszerint 219 katolikus pap működött, 93 magyar, 82 német és 44 szláv (Tóth 2020: 90). Bácskában a több mint 480.000 katolikus hívő nagy része magyar (Tóth 2021: 205). A két világháború közötti időszakban a szerzetesrendek közül a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata, a karmeliták és a ferencesek szolgáltak a térségben (Orcsik 2022: 335). 1941 áprilisától a ferences rend a székely telepek lelki gondozásának ellátásában jelentős szerepet töltött be. Az újvidéki rendház alapításának gondolata Bácska magyar közigazgatási területté válásával nyert létjogosultságot. A provincia első tagjai közül Tamás Krizánt Andrásfalván, Varga Vitál Máriamajorban, illetve Hadikfalván, Körösztös Krizosztom Horthyváran és hét környező telepen teljesített szolgálatot (Harmath 2015: 7–8).

A Bácskába telepített bukovinai székelyek mintegy 13.990 fős lélekszámú csoportjából 1941-ben a kimutatások szerint csupán mindösszesen 109 család, 446 fő élt a két református telepen, Andráslelken és Andrásházán (MNL OL K184 1941 137 135 3280 56). Bognóczky Géza andrásfalvi református lelkész 1931-ben a 3000 lakosú bukovinai magyar községben 1000 főre becsüli a reformátusok számát (NM EA 20033). A tíz év alatt a felére csökkent a híveinek közössége.⁹ Tehát a hazatelepülők túlnyomó többsége, csaknem 97%-a a római katolikus vallást követte.

2. A telepítés egyházi és vallási vonatkozásai

1941 májusában írták alá a székelyek áttelepítéséről szóló román-magyar megállapodást. Ennek értelmében a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság irányításával (A. Sajti- 1984: 26-27) az öt magyar falu lakosságát negyven nap leforgása alatt, 1941. május 10. és június 21. között Bácskába telepítették. A kiűritett lakóházak és hozzá tartozó gazdasági ingatlanok kiosztása három hónap alatt befejeződött (Ösy-Oberding 1967: 185–186). A mintegy tizennégyezer főt

⁷ A lakosság 69%-a római katolikus, 16 %-a ortodox, 6,5 %-a evangélikus, 4,8 %-a református, 1,9 %-a izraelita, 1,3 %-a görögkatolikus, 0,4 %-a egyéb vallású volt. A katolikus népesség magyar, német és délszláv nemzetiségű volt (Tóth 2020: 83).

⁸ Budanovich Lajost magyarellenessége miatt a további apostoli adminisztrátori feladatra alkalmatlannak találták a visszacsatolás után, melyről Ijjas József Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek az 1941. május 6-án kelt jelentésében számolt be (Merk 1998:266).

⁹ Ugyanitt olvasható, hogy a bukovinai öt magyar falu összlakosságát 18.200 főben állapítja meg. Tehát valószínűsíthető, hogy az 1940-től kezdődő lassú elvándorlás az oka a több mint 4000 fős különbségnek, mely a reformátusok esetében 1000 főről nagyjából 50%-os csökkenést mutatott 1941-ben. A Hidasra történő telepítés idején, 1945 júniusában Bodor György 120 református családról számol be (Bodor 1975: 67).

huszonnyolc településre, egymástól akár száz kilométerre fekvő szállásokra, tanyákra költöztették. A falvak közigazgatása, a családok, a nemzetségek összetartása, az egyházi élet és az egészségügyi ellátás megszervezése, az oktatás és a gazdálkodás elindítása a Kormánybiztosság hatáskörében tartozott. A telepeken egészségházakat, iskolákat, óvodákat és napközi otthonokat létesítettek, az utóbbiakban a felügyelet mellett gondoskodtak a gyermekek étkeztetéséről is. Eredetileg egyik telepen sem volt templom, így az arra alkalmas épületek egyikét jelölték ki szentmise és istentisztelet tartására. Gazdasági telepfelügyelőket helyeztek a falvakba, akik az első évben a közösen végzett mezőgazdasági munkában¹⁰ irányító, ellenőrző szerepet kaptak, a járási gazdasági felügyelő utasításainak megfelelően. A Kormánybiztosság mellett a katonai közigazgatás is részt vett a székely telepes családok elhelyezésében, a szükséges eszközök és feltételek megteremtésében.

A bukovinai magyar falvak papjai közül Dr. Németh Kálmán, egykori józseffalvi, Sebestény Antal, egykori hadikfalvi és Széll János Ede egykori voevoeriai plébános híveivel együtt Bácskába telepedett, ahol egyházi javadalombirtokokat és rendszeres állami kongruát kaptak. A három hazatérő egyházi személy mellett Bonczos Miklós kormánybiztos kezdetben a ferences és kapucinus tartományfőnököktől kért segítséget a szétszóródott székelyek lelki gondozásának ellátásában. Négy ferences szervezettel 14, három kapucinus atya 6 telepen teljesített szolgálatot (Merk 1997: 182–183). A Bukovinában maradt három fiatal lelkészt, Elekes Dénes egykori istensegítsi plébánost, Demse Péter, andrásfalvi és László Antal hadikfalvi káplánokat pedig Moldvába helyezték, hogy az ott élő magyarok körében agitáljanak a Magyarországra telepedésük mellett. Ők csak 1941 őszén, illetve 1942 nyarán tudtak csatlakozni a híveikhez (Seres 2009: 157).

Nehezítette a helyzetet, hogy az egykori dobrovoljac telepek nagy részét 1919 után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hozta létre, ahová az első világháború önkénteseit telepítették, határvédelmi szerepet szánva nekik, illetve hogy a délszláv lakosság számarányát növeljék. Így ezek a tanyák, települések külterületi lakott helyek voltak, közigazgatásilag egy-egy nagyobb községhez vagy városhoz tartoztak. A dobrovoljac lakosság nem volt vallásos, nem tartoztak egyik plébániához, lelkészséghez sem (Merk 1994: 127).

Varga Vitál ferences atya jelentéséből kiderül, hogy a telepek egyikén sincsen templom, templomi felszerelés híján egy kölcsönkapott vándorládával járta a telepeket igáskocsin vagy kerékpáron, a tábori oltárfelszerelést vinnie kellett magával (KÉL Generalia 2437/1941).

Az 1941 október folyamán bekért tájékoztatók alapján az alábbiak szerint indult el a telepeken a lelki gondozás (TML X.51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897-1947, 1. doboz).

Iskola székhelye	Lelkészség	Istentisztelet helye
Bajmok Hadikújfalú	/Széll János Eduárd, állomáshelye Újfalú	Az istentisztelet helye a telepi iskola egyik tanterme. Felszerelése a Kormánybiztosság által küldött tábori lelkészi felszerelés.
Bácsandrászállás	páter Pallós Ambrus, állomáshelye Andrásmező	A kultúrtermet használják templom céljára, a helyiség igen elhanyagolt állapotban van.

¹⁰ „A termés betakarítása után minden telepes család megkapta az előírt fejadagot, a családtagok számának figyelembevételével mellett 2 kh tengeriföld termését, (...) az aratópárok napi 1 kg kenyér és 25 dkg szalonna aratási pótagot” (Ósy-Oberding 1967: 186).

		Ideiglenes berendezése az iskola bútorzatából került ki.
Andrástelke	Bognóczy Géza, állomáshelye Andrástelke	Az iskola egyik termét használják templomul, a telep tábori lelkészi felszerelést kapott.
Hadikörs	Szeles István, állomáshelye Hadikújfalú	Az iskola tanterme szolgál templom céljára, a felszerelést a pap hozza magával.
Adjisten	A lelkészi teendőket a topolyai lelkészek látják el	Istentiszteletet a tanteremben tartanak, felszerelés nincs.
Hadiknépe	Lelkésze nincs a telepnek	Istentisztelet helyéül az iskola tornaterme szolgál, amely helyiség oltárral el van látva.
Hadikföldje	Sebestyén Antal esperes, állomáshelye Horthyvára	Istentisztelet helyéül az iskola egyik tanterme szolgál, felszerelés nem áll rendelkezésre.
Istenáldás	páter Kovács Angelus, székhelye Istenáldás	Istentisztelet helyéül a volt Szokolház van berendezve, a szükséges felszerelés rendelkezésre áll, a bukovinai Istensegítség templomi felszereléséből ide is jutott megfelelő mennyiségű, ezen kívül van még egy tábori felszerelés is.
Istenföldje	páter Kovács Angelus állomáshelye Istenáldás	Istentisztelet helyéül az iskola egyik tanterme szolgál, felszerelést Istenáldásról viszi.
Székelytornyos,	páter Kovács Angelus, állomáshelye Istenáldás	Istentisztelet helyéül az iskola egyik tanterme szolgál, Istenáldásról viszi a lelkész a felszerelést.
Istensegítség	páter Varga Vital, állomáshelye Istensegítség	Istentisztelet helyéül a kultúrház áll rendelkezésre, felszerelés az Istensegítség hazamentett felszerelés nagy része és a Kormánybiztosság által juttatott tábori felszerelés.
Magyarkanizsa	Még egyáltalán nincs, nem járt ki sem misére, sem hitoktatásra senki, az állomáshely megállapítva nincs, Oromhegyes van legközelebb, de káplán nincs	Istentiszteletre alkalmas helyiség a kultúrház vagy az iskola, van felszerelés, egy harmónium, ami a székely telepesek tulajdona és papi ruhák.
Andrásmező	Pallos Ambrus kapucinus páter, állomáshelye Andrásmező	Istentisztelet helyéül szolgál a közművelődési ház nagyterme, az oltár a volt színpadon van ideiglenesen felállítva, ülőhelyül a régi támlás székeket használják, páternek vannak miseruhái.
Istenhozott	lelkész nincsen	

Hadikkisfalu Széll János Eduárd lelkész Istentiszteletet korábban az iskolában tartottak, jelenleg egy, a honvédség által le nem bontott, a telephez közeli barakk, felszerelés nincs, csupán egy oltárkő, egy Mária-szobor, egy Jézus-szobor és két oltárterítő.

3. Adatok a székely telepek vallási életéhez

Az 1941-ben létesült bácskai székely telepeket a bácskai apostoli kormányzóság területén érvényben lévő jogszabályok értelmében vicaria siu juris-okká¹¹ alakították át. A telepes lelkészségek vezetőit vikáriusokká nevezték ki, akiket arra kötelezték, hogy a kitelepítésig visszamenőleg a híveikre vonatkozó adatokat összegyűjtsék, és önálló hivatalként anyakönyvezzék (Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 1942/2714. sz.).

Az alábbi, az 1942-es állapotot tükröző adatsor a Bács megyei schematizmus alapján készült, mely tartalmazza a székely telep nevét, a közigazgatási területet, ahová tartozik, a plébánia nevét, amelynek területén fekszik, a plébános nevét és az ott élő katolikusok létszámát:

Telep neve (közig. terület)	Plébániai terület	Plébános neve	Katolikusok létszáma (fő)
1. Hadikújfalú (Bajmok) vikária	bajmoki plébánia	Széll Ede	1843
2. Hadikkisfalú (Őrszállás) filia	bajmoki plébánia	Széll Ede	443
3. Hadikőrs (Bajmok) filia	bajmoki plébánia	Széll Ede	266
4. Andrásmező (Bajsa) vikária	bajszai plébánia	Németh György	593
5. Bácsandrászfalva (Bácskossuthfalva) filia	bajszai plébánia	Németh György	650
6. Adjisten (Topolya) filia	bajszai plébánia	Németh György	276
7. Bácsjózseffalva (Csantavér) vikária	csantavéri plébánia	Dr. Németh Kálmán	1848
8. Istenes (Csantavér) filia	csantavéri plébánia	Dr. Németh Kálmán	342
9. Istenáldás (Mohol) vikária	gunaraspusztai lelkészség	Tóth Béla	640
10. Istenföldje (Szenttamás) filia	gunaraspusztai lelkészség	Tóth Béla	450

¹¹ vicaria siu iuris jelentése: önálló egyházközség

11.	Székelyföldje/Székelytornyes (Ada) filia	gunaraspusztai lelkeszség	Tóth Béla	120
12.	Istensegíts (Kúla) vikária	kúlai plébánia	László Antal	1406
13.	Istenvelünk (Cservenka) filia	kúlai plébánia	László Antal	516
14.	Istenhozott (Bajsa) filia	kúlai plébánia	László Antal	302
15.	Andrásfalva (Nagyfény) vikária	nagyfényi plébánia	Demse Péter	1027
16.	Andrásföldje (Nagyfény) filia	nagyfényi plébánia	Demse Péter	351
17.	Andrásnépe (Nagyfény) filia	nagyfényi plébánia	Demse Péter	207
18.	Hadiknépe (Újvidék) vikária	temerini plébánia	Gere László	1015
19.	Horthyvára (Újvidék) vikária	újfutaki plébánia	Sebestény Antal	1551
20.	Hadikhalom (Kiszács) filia	újfutaki plébánia	Sebestény Antal	283
21.	Hadiktelke (Kiszács) filia	újfutaki plébánia	Sebestény Antal	353
22.	Hadikliget (Ófutak) filia	újfutaki plébánia	Sebestény Antal	353
23.	Hadikszállás (Ófutak) filia	újfutaki plébánia	Sebestény Antal	
24.	Bácshadikfalva (Regőce) filia	györgypusztai lelkeszség	Mozsár Pál	986
25.	Fogadjisten (Magyarkanizsa)	oromhegyesi plébánia	Koncz Dezső	265
26.	Hadikföldje (Temerin) filia	temerini plébánia	Gere László	647
Katolikusok száma összesen:				16 380

Az 5280/1941. M.E. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta az 1920 utáni jugoszláv uralom alatti földbirtok-politika revíziójával kapcsolatos intézkedéseket. A rendeletben azonban a birtokjuttatásnál nem számoltak az egyházi személyeknek, lelkészeknek, kántoroknak járó lakóházzal, udvarral, kerttel, illetményfölddel, mint ahogyan rendelkeztek erről a települési polgári szervek, az egészségügyi intézmények, vagy a polgári oktatási intézmények alkalmazottainak esetében. Ugyanitt a községek alapításakor szükséges egyházi célú épületek kijelöléséről sem gondoskodtak, a székely hívek templom, temető, iskola és parókia nélkül maradtak. Állami birtokjuttatásban, rendszeresen folyósított kongruában, papi illetményben csupán a három, a hivatalos telepítés során érkezett plébános részesült (Seres 2009: 157–158). Ők a bukovinai birtokukért cserébe saját tulajdonú házat és földet kaptak, így esetleges nyugállományba

helyezésükkel, más egyházközségbe kerülésükkel a telep lelkészlak nélkül maradhatott, ahogy a másik nyolc anyaközségben sem volt megoldott a lakáskérdés. A lelkészek a Kormánybiztosságtól 1942 januárjáig havi 300 pengő fizetést kaptak. A Vallási- és Közoktatási Minisztérium biztosította számukra az ún. teljes lelkészi kongruát, ez azonban mindösszesen évi 2176 (havi 181.33) pengő, amely kevésnek bizonyult a megélhetéshez, emellett ennek a mérsékelt összegnek a kifizetése is késett. A lelkészek több telepet láttak el, mely filiák távol estek az anyaközségtől, az utak esős időben, télen szinte járhatatlanok voltak. Ilyen körülmények között emberfeletti erő és elhivatottság szükségeltetett ennek a munkának az ellátásához, amelyet az anyagi nehézségek, a nélkülözés tovább súlyosbított. A folyamatos paphiánnyal küzdő térségbe 1941 őszén megérkezett Demse Péter és László Antal káplán, akiket az apostoli kormányzóság azonnal alkalmazásba vett, azonban fizetésüket nem tudta biztosítani. A bácskai székely telepek lakossága ezalatt a rövid idő alatt nem tudott gazdaságilag olyan mértékben megerősödni, hogy a papjaik költségeit enyhíteni tudták volna, hiszen maguk is folyamatos anyagi nehézségekkel küzdöttek. Belátható időn belül lelkészeiknek sem egyházközségi adót, sem terményben fizetett járandóságot, sem párbért, sem stólapénzt nem tudtak juttatni (Seres 2009: 159–162).

Dr. Ijjas József 1942 áprilisában ígéretet kapott Bonczos Miklós kormánybiztostól arronatközöleg, hogy május elején folyósítják a 9 telepes lelkész számára a teljes kongruát január 1-től visszamenőleg, az idősebbeknek pedig korpótléket biztosítanak. A Kormánybiztosság 200 telepes ház építésére kapott felhatalmazást, a tárgyaláson elhangzottak szerint ezek közül az első 9 a lelkészek házai lesznek. Ezen felül minden telepes lelkész 20 hold javadalmi földet kap. Két hónappal később Ijjas beszámol arról, hogy nemcsak az ígért kongruát nem folyósították, de a lelkészházak építését és a 20 hold föld juttatását sem sikerült elindítani. 1944 márciusában fogalmazott leveléből kiderül, hogy a lelkészek megkapták a rendszeres állami kongruát, a 16-16 hold javadalomföldet, amely azonban a megélhetéshez kevés, illetve a lakások építéséről a továbbiakban sem történt intézkedés. Az érseki biztos a telepítés harmadik évfordulóján, 1944 áprilisában a Szent László Társulat éves közgyűlésére írt beszámolójában részletes helyzetképet ad a lelkészlakok méltatlan állapotáról (Seres 2009: 163–174). A harmadik évforduló egyben az utolsó volt a bácskai székely telepések életében.

Nem alakult másként a Bácskába telepített református családok sorsa sem. Bognóczky Géza református lelkész visszaemlékezéseiből és az általa készített fotók alapján tudjuk rekonstruálni a három év eseményeit. A kis létszámú, mintegy 450 fős református közösséget két részre szakították, egy kisebb csoportjukat, 22 családot 79 fővel Bácsfeketehegy melletti részre, Andrásházára, a nagyobb részét, 87 családot 367 fővel pedig Angyalbandi állomásra, Andráselke telepre irányították. Lelkészházról itt sem gondoskodtak, templom sem volt a telepen, a Bognóczky család az egytantermes iskolával egybeépített tanítói lakásba költözött be. Részt vállalt a telepítéssel járó feladatokból, tevékenykedett a napi fejadagok kiosztásában, a földosztásban, eljárta a Bukaresti Magyar Nagykövetségen letétbe helyezett pénzüsszegek utalása ügyében, feleségével közösen bejárta a környező tanyákat is és 150 gyermekkel megszervezte az iskolai oktatást. A Bognóczky házaspáron kívül tanult értelmiségi, egyéb hivatalnok nem élt a faluban. Ágoston Sándor református püspöktől kérte, engedje meg, hogy a 40 km távolságra élő andrásházai híveit is elláthassa. Igyekezett egyben tartani a gyülekezetét, évente több alkalommal közös istentiszteletet tartottak (EA20033). A két részre szakadt hívek, lelkészüik, esperesük és püspökük is 1944 augusztusáig is folyamatosan kérelmezte a Kormánybiztosságnál, tegyék lehetővé az

andrászáziak Andrásfelkőre való telepedését, hiszen távol esnek a templomtól, iskolától, a községvezetéstől, a munkahelyektől (RL 516/1944, 2909/1944, 4815/1944). Ennek megoldására már nem kerülhetett sor. 1944 őszén véget ért a rövid, hároméves bácskai tartózkodás.

Összegzés

Az 1941 tavasza és 1944 ősze közötti időszak a telepítés eredményeinek következetes, több szempontú vizsgálatához, főként mérlegének lelkiismeretes elkészítéséhez elégtelennek bizonyul. Akár gazdasági, társadalmi, kulturális aspektusból vesszük górcső alá ezt a három esztendő, megoldatlan problémák sokaságával találjuk szembe magunkat. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a telepítési akció a háborús időszak közepén következett be, az egészségügy, a biztonság megteremtése, a legszükségesebb életfeltételek biztosítása volt az elsődleges feladat. A kormányzat részéről azonban mindvégig folyamatosan tapasztalható volt a megoldásra törekvő, támogató szándék.

A bukovinai székelyek kiűritési parancsra 1944 októberében elhagyták a bácskai telepeiket, 1945-ben a Dél-Dunántúl falvaiban leltek otthonra.

Irodalom

- A. Sajti E. 1982. Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken 1941. április, In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József no-minatae*. Acta Historica. Tom. LXXII. Szeged. 3-32.
- A. Sajti E. 1984. Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941. *Nemzetiségi Füzetek* 6. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A. Sajti E. 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken*. 1918–1947. Budapest: Napvilág Kiadó.
- A. Sajti E. 2010. *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged.
- Albert G. 1983. *Emelt fővel*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bodor Gy. 1975. Székely honfoglalás 1945-ben. I. rész. *Forrás*, 3. sz. 70–83.
1975. Székely honfoglalás 1945-ben. II. rész. *Forrás*, 4. sz. 59–68.
- Csuport T. 1987. *Mikor Csíkból elindultam. A bukovinai székelyek élettörténete*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Foki I.–Solymár I.–Szóts Z. 2000. *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Szekszárd: Babits Kiadó.
- Gegő E. 1838. *A moldvai magyar telepekről*. Buda: Egyetemi nyomda.
- Harmath K. 2015. *A vértanúság hajtása. Az újvidéki ferences rendház és templom története az alapítástól napjainkig*. Újvidék: Agapé Könyvkiadó Kft.
- Jancsó E. 1938. A bukovinai magyarok. *Korunk*. 1. sz. 46–52.
- Jerney J. 1851. *Jerney János Keleti Utazása a 'magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*. Első kötet. Pest: Egyetemi nyomda.
- Kis-Várday Gy. 1933. A bukovinai székely falvak. *Ethnographia*, XLIV. évf. 131–139.
- Lakatos A. 2022. „Trianon árnyékában”. A kalocsa-bácsi főegyházmegye átalakulása (1918–1923) In: Zombori István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Szeged: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. 462–491.
- László M. 1877. A bukovinai és moldvai csángók. *Földrajzi Közlemények*. V. évf. 153–168. 193–199.
https://adt.arcanum.com/hu/view/FoldrajziKozlemenyek_1877/?query=L%C3%A1szl%C3%B3%20Mih%C3%A1ly&pg=156&layout=s (letöltve: 2023.01.10.)
- László M. 1882. *Keleti testvéreink*. Újrakiadás: 2012. Budapest: Magyar Ház Kft.
- Merk Zs. 1993. A szegedi piarista gimnázium cserkészőbora délvidéki székely telepen. *Múzeumi kutatások Csongrád Megyében* 1992. Szeged: 107–112.
- Merk Zs. 1993. A délvidéki székely telepítés az egyházi források tükrében (1941–1944). In. *Migráció a Kárpát-medencében*. Békéscsaba: 124–142.
- Merk Zs. 1996. Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban. *Néprajzi Látóhatár*. V. évfolyam, 1-2. szám, Budapest: 209–221.
- Merk Zs. 1997. A katolikus egyház és a bukovinai székely telepítés a Délvidéken (1941–1944). *Cumania* 14. Kecskemét: 41–64.
- Merk Zs. 1997. Bukovinai székelyek a Délvidéken, 1941-1944. *Táj és Népi Kultúra. Migráció és település a Duna-Tisza közén* 2. Szeged 1997: 179–190.

- Merk Zs. 1998. Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941–1944). *Bács-Kiskun megye múltjából*. 14. Kecskemét: 263–283.
- Merk Zs. 1999. A délvidéki Fogadjisten benépesülése (1941–1944). *Cumania* 16. Kecskemét: 211–244.
- Mikecs L. 1989. *Csángók*. Budapest: Optimum Kiadó.
- Németh K. 1943. *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes golgotája*. Bácsjózseffelva: „Zenélő Kút” Könyvműhely.
- Oberding J. Gy. 1939. A vándorló bukovinai magyarok. *Hitel*. 3. sz. 192–204. Kolozsvár.
- Oberding J. Gy. 1939. A bukovinai magyar népcsalád. *Hitel*. 4. sz. 257–272. Kolozsvár.
- Orcsik K. 2022. A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút követő években. In: Zombori István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Szeged: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. 319–346.
- Ösy-Oberding G. 1967. A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle*. 1-2. sz. 183–194.
- Papp Á. 2017. *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában (1941–1944)*. Szabadka: Magyar Történelmi Társulat (Budapest), Néprajzi Múzeum (Budapest), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (Zenta).
- Sántha A. 1942. *Bukovinai magyarok*. Kolozsvár: Szócs Lajos Könyvnyomdája.
- Sebestyén Á. 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd: Tolna Megyei Könyvtár, 1989.
- Seres A. 2009. Bukovinai székelyek a Bácskában 1941–1944. *Iratok a Szent László Társulat levéltárából*. Limes: Közép- és Kelet-Európai Figyelő 21. 155–176.
- Seres A. 2009. Sebestyén Antal hadikfalvi plébános levelei a Szent László Társulat és a Külügyminisztérium levéltárában. In: Újváry G.–Kerekes D. (szerk.). *Lymbus 2009: Magyarságtudományi forrásközlemények*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet. 273–328.
- Szádeczky L. 1908. *A székely határőrség szervezése 1762–1764-ben*. Budapest: Athenaeum.
- Szöts Z. 2015. *László Mihály életútja (1849–1932)*. Bonyhád: Völgysegi Múzeum.
- Talpassy T. 1945. *A föld gazdát cserél*. Budapest: Sarló.
- Tóth T. 2020. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmege kettészakítása (1920) és annak következményei. *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmege Almanachja 2020*. Kalocsa: Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmege. 83–93.
- Tóth T. 2021. Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944). In: *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*. Budapest: Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 199–218.
- Valastyán B. 2013. A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában a Földművelésügyi Minisztérium dokumentumainak tükrében (1941). Dévavári B. V. (főszerk.): *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle*. 67. szám. 51–54.
- Valastyán B. 2014. Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései. Szedlár R. (főszerk.): *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle*. 69. szám. 70–76.
- Valastyán B. É. N. *Telepítések, földhöz juttatások a visszacsatolt Bácskában*.
http://www.fokusz.info/File/tortenelem/Telepitések_juttatasok.pdf (letöltve: 2023. 01.10.)

- Valastyán B. 2019. *Magyar földbirtok- és telepítéspolitika a visszacsatolt Bácskában (1941-1944)*. Doktori (PhD) értekezés. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/10321/1/ValastyanB_PhD_disszertacio.pdf (letöltve: 2023.01.10.)
- V. Kápolnás M. 1987. Iratok a bukovinai székelyek letelepítéséről és a jugoszláv földreform revíziójáról. *Agrártörténeti Szemle* 29. évfolyam. 3-4. sz. 463–503.
- V. Kápolnás M. 1994. A magyar kormány kísérletei a moldvai csángók hazatelepítésére, 1940-1944. In: (szerk.): Vonyó J.–Fülöp M.: *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából II. A dél-dunántúli történészek II. regionális konferenciájának válogatott előadásai*. Pécs: Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, Pannon História Alapítvány. 255–261.
- Vincze G. 2001. A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*. 3. sz. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Részvénytársaság. 141–187.
- Vincze G. 2011. „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába? In: Vincze G. (szerk.): *Visszatér a Délvidék 1941*. Budapest: Kárpátia Stúdió Kft. 150–173.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára Bonyhádi Székely Múzeum iratanyaga TML X.51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1. doboz
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Földművelésügyi Minisztérium iratanyaga, Menekültügyi Kormánybiztosság iratai MNL OL K184 1941. 137., 135., 3280., 56.
- Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára NME EA 20033
- Kalocsai Érseki Levéltár Generalia 1941-1942, telepítési iratok KÉL Generalia 2437/1941.
- Türr István Múzeum Adattára, Demse Péter és Elekes Dénes visszaemlékezései, Merk Zsuzsa kéziratos munkái TIM adattár 2468.98
- Ráday Levéltár 1941 és 1944 közötti bukovinai székelyek telepítésével kapcsolatos iratai RL 516/1944, 2909/1944, 4815/1944
- Wosinsky Mór Megyei Múzeum fotótára, Bognóczy Géza református lelkész fényképanyaga Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 1942/2714. sz. Bácskai székely telepek vikáriákká alakíttatnak
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/KalocsaiPuspoksegKozlemenyei_1942/?query=SZ&pg=26&layout=s (letöltve: 2023.01.10.)
- Bács megyei schematizmus/Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsiensis, 1942
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsMegyeSchematismus_1942/?pg=0&layout=s (letöltve: 2023.01.10.)